

## ЗА ХАРАКТЕРА НА ГОГОЛЕВОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ КАРАВЕЛОВ И ВАЗОВ

Ерика Кнудсен (Дания)

Мнозина може би ще се запитат какво е накарало една славистка да се заеме с тази толкова експлоатирана тема, каквато е Гоголевото влияние върху следващите писателски поколения. Непосредствен подтик да се заловя с нея ми дадоха различните мнения за характера и обема на това влияние — те наложиха необходимостта да посоча конкретно мотиви в чужди творби, идентифицирани като Гоголеви, и да отговоря по-отблизо на неизменния въпрос: ако са подобни, защо все пак са различни? Гоголевото изкуство не е изгубило и до днес своята творческа сила, за което свидетелствуват много произведения на световната литература, а още повече на светската. Романът на Булгаков „Майсторът и Маргарита“ и „Дяволияда — Повест за това, как близнаците погубиха делопроизводителя“ са може би най-фрапантният пример за неугасващото влияние на Гоголевия дух и Гоголевото художествено творчество. Ето защо въпросът, на какво почива това влияние, по-скоро печели актуалност, отколкото да се смята, че я губи.

В случая с българските писатели Любен Каравелов и Иван Вазов е направено много, за да се изследват известни паралели в творчеството на руския писател и неговите български „ученици“. В тази връзка трябва да споменем изследователи като М. Арнаудов, д-р Н. Бобчев, В. П. Велчев, Л. Воробъев, Любомир Георгиев, Н. С. Державин, Георги Константинов, К. А. Копержински, Н. Л. Кравцов, Малчо Николов, Боян Пенев, Захари Стоянов, П. Тодоров, Милена Цанева и Георги Цанев.

Като изходна база на моето изследване избрах Гоголевата „Повест за това, как Иван Иванович се скара с Иван Никифорович“ (1834) и българските повести „Българи от старо време“ (1867) на Любен Каравелов и „Митрофан и Дормидолски“ (1881) и „Чичовци“ (1884) на Иван Вазов.

За да огранича работния си терен само върху тези повести, ми се наложи по различни съображения: от една страна, *обият мотив* предлага солидна сравнителна основа. От друга страна, касае се за един изобищо разпространен мотив — приятелство, което поради някаква дреболия се превръща във вражда — този мотив е използван и преди Гогол. Но както в специфичното представяне на мотива, така и по отношение на сюжета споменатите повести показват някои общи черти. Не по-малко интересен е и начинът, по който писателите излагат мотива — именно във формата на „иносказание“, което чрез включване на един експлицитен разказвач трябва да предизвика у читателя илюзията за приятелство, което фактически не съществува. Това разработване на мотива, обусловено от поведението на разказвача, стои в центъра на изследването ми.

Ограничаването на изследвания материал изхожда и от желанието ми да не се пиеле в различни посоки, а да сравнявам съвсем конкретни структурни части. Споменатите изследователи на Гоголевото влияние върху Каравелов и Вазов се занимават с цялото творчество на писателите, като сравняват цели епизоди или герои от съвсем различни произведения. Често влиянието се свежда до понятия като „метод“, „атмосфера“ или „хумор“. Въпреки че сравненията са верни, липсва изследване на структурните и преди всичко на функционалните различия на сравняваните величини, което между впрочем доведе до това — забележителната повест на Иван Вазов „Митрофан и Дормидолски“ и до днес да не може да се освободи от обвинението на Захари Стоянов в плагиатство! Предлаганото изследване съдържа детайлиран стилистичен анализ (предимно на типове-изречения), който разкрива *съществени различия* в привидно сходни структури.

### Мотивът у Гогол

Приема се, че Гогол е ползувал чужди източници, когато е писал своята повест за двамата Ивановци. В тази връзка най-често ни отправят към разказа на В. Т. Нарезни „Два Ивана, или страсть к тяжбам“ (1825). Такива двама Ивановци, които се скарват и разделят заради един гъсок — както пише П. А. Кулиш, е имало в Миргород, само че под други имена.

Гоголевата повест разказва за двама съседи Иван Иванович Перерепенко и Иван Никифорович Довгочхун, които дълги години общуват приятелски помежду си, но един ден след някакъв спор за една пушка се разделят. Враждата намира израз в различни спречквания между съседите, а накрая кулминацията ѝ стига до съда. Опитите на някои приятели да помирят двамата Ивановци не сполучват и когато разказвачът на историята след много години минава пак през Миргород, намира двамата Ивановци много остарели и пред прага на раззорението и смъртта, но въпреки това още по-непримирими от преди.

Първата важна констатация е, че не може да става дума за приятелство в истинския смисъл на думата — фактически се касае за лъжеприятелство или дори тъкмо обратното — за латентна, потенциална вражда.

Разкриването на истинските отношения се осъществява в три плана:

1. Чрез избрания повествователен маниер — посредством дистанцирането между експлицитния разказвач и автора — се разкрива ироничното поведение на последния.

2. Чрез неправилното представяне и аргументиране на въпросното приятелство.

3. Чрез спора за пушката, който довежда до открит разрыв между съседите. Нека проследим по какъв начин читателят се запознава с въпросното приятелство:

„Они такие между собою приятели, каких свет не производил.“

„... известны за самых неразлучных друзей!“

— едно преувеличено, патетично възхваляване от страна на разказвача. Това мнение за необикновената величина на това благородно приятелство се споделя и от съдията, който, след като научава за спора между двамата Ивановци, извиква:

„Как! Вы, Иван Иванович, стали неприятелем Ивану Никофоровичу? Ваши ли уста говорят?“

Майката на съдията се отзовава със следните думи:

„Хоть бы вы взяли пример с Ивана Ивановича и Ивана Никифоровича. Вот уж друзья — то-то приятели!“

По-малко патетично се изказва Антон Прокофиевич Попопуз:

„Ивана Никифоровича и Ивана Ивановича сам черт свързал веревочкой. Куда один, туда и другой плетется.“

По-отблизо взаимоотношенията между двамата Ивановци се разглеждат от техните познати, вкл. и разказвача, като нещо постоянно и своеобразно, но преувеличаването е така изразено, че още на тази степен се поставя под въпрос истинността на твърденията. Друг белег на тези определения е тяхната несъстоятелност, необоснованост — те не отразяват характера и качеството на отбелязаната връзка. Най-точен отзив дава бележката на Антон Прокофиевич за една обикновена компания — но чрез споменаването на дявола тя придобива същевременно негативна окраска.

Ако проследим къде за пръв път е споменато приятелството с оглед неговото композиционно място, ще установим, че то се появява едва в трета глава, следователно *след спречкването*, но преди последвалите го репресии. Чрез определяне на мястото описанието на приятелството изпада в компенсиращо несъответствие както по отношение на предишните, така и на следващите действия и поради това то още повече губи от своята вероятност.

И с какво в същност мотивират свидетелите приятелството?

1. Съседите имат навика да се осведомяват взаимно за здравословното си състояние.

2. Те са свикнали да водят приятни разговори (не се дават примери, но какви ще да са били тези разговори, читателят може да си представи от предишната втора глава!).

3. Иван Иванович предупреждава своя спътник за локвата, която се намира пред него.

4. Заедно посещават църквата.

5. Иван Никифорович обикновено предлага на своя съсед емфие.

6. Били добри съседи (но и тук не се дават примери).

Следователно касае се или за празни, неиздържани твърдения, или за такива незначителни взаимоотношения, че няма истинско основание да се говори за приятелство. Но „доказателствата за приятелството“, които сам Иван Никифорович изнася, за да опровергае обвиненията на Иван Иванович, че бил враждебно настроен към него, са по-подробни и дават повече сведения върху взаимоотношенията им:

1. Той (Иван Никифорович) пуска добитъка на своя съсед да пасе в неговите пасища.

2. Той му заема винаги кабриолета си, когато съседът му искал да отиде в града.

3. Пуска децата на другия да прескачат оградата и да си играят с кучетата му.

Съмнително е дали тези „услуги“ към Иван Иванович се дължат на прекалената леност на Иван Никифорович или на инертността му да се противопостави на агресивното нахалство на своя съсед. Важно и съществено е, че те идват само от *едната страна*, че само Иван Иванович се ползва от услуги, само той е облагодетелствуван. И тук се докосваме до друг важен пункт, който е характерен за това „приятелство“ — неговата *едностранност*. Въпреки приликата, която свързва двамата Ивановци чрез техния вегетативен начин на живот и за чиято еквивалентност Гогол напуска чрез еднаквите им имена, едната партия — Иван Иванович — е по-агресивна от другата. Съвсем ясно е, че той използва добродушието и наивността на другия, че той формално счита като свое право както да използва материалните придобивки на Иван Никифорович, така и да съди за неговия начин на живот. Според мен тук се касае не толкова за разлика в характерите на двамата Ивановци, колкото за степени на вегетативност, коя-

то се разкрива в хода на събитията в паралелни действия и реакции на двамата Ивановци.

С това схващане аз се противопоставям на много изследователи, които разглеждат главните герои на Гоголевата повест като два диаметрално противоположни характера; приятелската привързаност помежду им И. Д. Ермаков разглежда като органична и основана на отвъдна, „чужда, отвъдна (дяволска) сила“<sup>1</sup>. В дисертацията си Ейгил Стефенсон счита отношенията им като абсурдни, при това той разглежда „несъвместимите противоречия“ между двамата Ивановци като символ на вътрешното раздвоение на едно и също лице (автора).<sup>2</sup>

За да виждат тези изследователи толкова комплицирани философски и психологически проблеми във взаимоотношенията между двамата Ивановци, това според мен се дължи отчасти на обстоятелството, че те пропускат или оставят извън своето внимание факта, че наивният разказвач и авторът не са идентични и че непосредственото представяне на т. нар. приятелство не съвпада с авторовото мнение за него. Разказвачът излага характеристиката на двамата Ивановци в една привидна антитеза; в същност обаче не се касае за толкова големи противоположности — „ако поставиш единия Иван с главата надолу“, двамата еднакво приличат на рѣпа! Подкрепа на това твърдение намирам у Волфганг Казак, който казва между другото за двамата Ивановци:

„В това сходство на имената, което води до объркване, се отразяват незначителните различия в характерите на двамата и безсмислието на целия спор.“<sup>3</sup>

Привидната антитеза е предпоставката, върху която се изгражда цялата постройка на гротескния разказ. Едно по-внимателно вглеждане в отбелязаните качества на двамата Ивановци ни довежда до поразителния извод, че докато чертите в характера, приписвани на Иван Никифорович, са достоверни, всички твърдения за Иван Иванович са неверни: той не е нито умен, нито образован, нито набожен. Липсващите признаци на въпросното приятелство и неговата едностранчивост се разкриват най-ясно в спречкването за една пушка, която принадлежи на Иван Никифорович. Съществуващата между двете страни враждебност е латентна: Иван Иванович критикува грубия език на Иван Никифорович и явно не за първи път той поучава своя съсед:

„Вот таки нужно помянуть черта. Ей, Иван Никифорович, вы спомните мое слово, да уже будет поздно: достанется вам на том свете за богопротивные слова.“

Реакцията на Иван Никифорович е една фраза, повторена четирикратно в незначителни варианти: „Чем же я обидел вас!“ Тези донякъде раздражителни възражения представляват смесица от страх да не би да е обидил съседа си и личната му обида от неговия укор. Както в укора, така и в лекото възражение има нюанс, от който личи, че между съседите е имало вече няколко такива пререкаания. И макар че Иван Иванович е първият, който в началото на разговора обижда събеседника си, той е и този, който накрая обиден се отдръпва. Би могло да се очаква, че при забележката на Иван Никифорович, направена в смисъл, че другият „може да целуне свинята си или дявола“, ще се стигне до избухване и разрив, но едва при ругателната дума „гъсок“ разпратата между тях достига кулминационната си точка. Ако понятието „гъсок“ се схване в неговото старо, чисто лексикално значение, в неоправдано силната реакция може да се открие едно от Гоголевите комично-гротескни средства: незначителното се възприема като значително, докато значителното (както е в горесцитирания текст, където се споменават

<sup>1</sup> И. Д. Ермаков. Очерки по анализу творчества Н. В. Гоголя. М. — Л., 1924, с. 104.

<sup>2</sup> Eigil Steffenson. Jde og virkelighed i Gogol'skunst. Kjøbenhavn, 1967, с. 115.

<sup>3</sup> Wolfgang Kasack. Die Technik der Personendarstellung bei N. V. Gogol. Wiesbaden, 1957, с. 18.

свинята и дяволът) може да бъде отминато. Ако обаче погледнем на Гоголевата повест като на нещо повече от една безобидна история — за което ни дава основание краят на повестта, — трябва да приемем, че в думата „гъсок“, т. е. мъжко животин, се крие особено значение, което може да бъде намек например за много деца у Иван Иванович (да си спомним, че той не е женен и официално е бездетен). В изследването на А. И. Ефимов, посветено на Гоголевия език, между употребяваните от Гогол двусмислени думи е посочена и думата „гъсок“, но авторът не дава повече обяснения за синонимното ѝ значение.<sup>4</sup> В обвинителната си тъжба срещу другия Иван Иван Никифорович изтъква особено безнравствеността на Перерепенковата фамилия, като посочва присъствието и пребиваването на „незаконната девица Гапка“ в дома на Иван Иванович. Следователно тук се прави намек за връзката между Гапкините деца и „благочестивия“ Иван Иванович и ние трябва да приемем, че като го нарича „гъсок“, това в устата на Иван Никифорович звучи като силна фриволност.

Спиреккването между двамата Ивановци се дължи на два повода: един външен — силното желание на Иван Иванович към собствеността на другия, и вътрешен: латентна взаимна враждебност, която се корени в една фундаментална антипатия. Взета в чисто лексикалното си значение, ругателната дума „гъсок“ се отнася към външния повод; взета обаче в двусмислието, което съдържа, тя лежи в основата на вътрешния повод. За истинско приятелство между двамата Ивановци никога не е ставало дума и в това обстоятелство се крие и липсващата предпоставка за изглаждането на спора.

Като първа задача аз си поставям да изследвам Гоголевия мотив и неговото влияние върху споменатите творби на Л. Каравелов и И. Вазов въз основа на известни паралели и да сравня допирните точки например във взаимоотношенията между главните герои, причината за спора, репресията, ролята на жените, „документите“ и хода на процеса и не на последно място заключителната морална поука.

### *Мотивът у Каравелов*

В „Българи от старо време“ в съмнителното приятелство между хаджи Генчо и дядо Либен виждаме същия мотив от Гоголевата „Повест за това, как Иван Иванович се скара с Иван Никифорович“. Във втората глава на Каравеловата повест, която е озаглавена „Дружбата на хаджи Генча с дядо Либена“, те за пръв път биват представени пред читателя като приятели. След подробната, изрично иронична обрисовка на хаджи Генчовите качества в първата глава читателят с пълно право може да попита какъв вид приятелство може да изпитва този човек към някого, защото неговият характер изключва априори възможността за каквото и да било благородно чувство. Още от началото на втора глава е ясно, че се касае за нова връзка и че между хаджи Генчо и дядо Либен няма съкровено приятелство. Хаджи Генчо заговаря почтително дядо Либен с „байо“, въпреки че етикетът не го налага и той (който е по-стар от Либен) прави това „от уважение към този знаменит човек, който има стари вина“.

И той хвали Либеновото вино не за да му достави удоволствие, а защото си прави сметка, че всяка негова похвала ще донесе нова кулиарна изненада и пряко напълнена кана с вино. За да се докара на дядо Либен, той прави на внуците му малки подаръчета, което е противно на характера му, и Каравеловият разказвач не ни оставя да се съмняваме в истинските подбуди на хаджи Генчо. Либен от своя страна, когото дотук познаваме само по външност и богатство,

<sup>4</sup> А. И. Ефимов. О значении Гоголя в развитии русского литературного языка. — В: Сборник статей. МГУ, 1954, с. 84.

преследва също определена цел: той иска да ожени своя син за хаджи Генчовата дъщеря, която е хубава и работлива. Затова и от неговата страна не липсват комплименти: „Ти, хаджи, си учен човек и трябва тия неща да знаеш. . .“ Той кара снаха си да нагости специално гостенина:

„Ние, знаеш, трябва да гостим хаджи Генча като викан гостенин, защото чичо ти хаджия е за мене скъпоценен човек. Знаеш ли, булка, че хаджията е учен човек? Знаеш ли ти, че той има хубавичко момиченце? Сещаш ли се?“

Без да подозира какви са намеренията на другия, те и двамата преследват една и съща цел и така се стига до една комична поанта, която липсва в Гоголевата повест. Генчо също не си прави никакви илюзии относно трайността на новоизлюпеното приятелство:

„Аз зная, че той е твърдоглав и сърдит старец; зная и това, че той яко-яко не ме обича и щом свършиме сватбата, то той ще да затвори вратата си.“

Следователно няма основание да се говори за някакво старо приятелство, както често се прави, например у Боян Пенев<sup>5</sup> и Михаил Арнаудов,<sup>6</sup> според които скъсването настъпило неочаквано. Арнаудов пише:

„И ето тези двама старци, добри приятели, се сближават все повече и се разделят най-неочаквано при едно трагикомично недоразумение, точно както у Гоголя. . .“

Основанието за такова схващане може би се дължи на сцената, където Либен — съвсем противно на своята горда натура — след първото спречкване с хаджи Генчо търси последния, за да се помири с него „както то бивало обикновено всякога“ (с. 224). Тази формулировка вероятно не бива да се схваща по отношение на времето твърде широко. В по-нататъшното развитие на Каравеловата повест няма указания за някакви минали взаимоотношения и близки връзки и трябва да се приеме, че става дума само за периода, в който е бил актуален предстоящият брак между Либеновия син и хаджи Генчовата дъщеря. За отбелязване е, че Каравелов доста късно започва да нарича двамата мъже приятели, именно едва след като читателят е наясно, че хаджи Генчо и дядо Либен си разменят само приятелски комплименти само за да могат да осъществят планове си. Както и у Гогол, твърдението, че съществува приятелство, попада в компрометиращо противоречие между два отрицателни полюса: предварителното демаскиране користността на двамата мъже и последвалата свада. И по този начин квалификацията „приятел“ получава иронично звучене. Тази окраска е съвсем ясна в изречения, които направо свързват негативно и положително натоварени понятия, като например:

„Хаджи Генчо не *противоречи* на своя *приятел*, защото обедът още не бил готов. . .“ (с. 220)

„. . . а между приятелите се *захваща* кавга. . .“ (с. 222)

Генчо се разкайва, че не е повикал своя *приятел* да влезе. . .

„. . . Може тоя капасъзин съвсем да се *разсърди* и тогава „*прощавай*, старо винце“ . . .“ (с. 224).

Следователно можем да приемем, че у Каравелов, също както и у Гогол, се касае за мнимо приятелство. Но изграждането на този мотив и функцията му у двамата автори е съвършено различна, което отчасти е отразено в композиционното разчленяване на Каравеловата повест, а отчасти в различната степен на осведоменост от страна на раздавача.

<sup>5</sup> Б. Пенев. Любен Каравелов. С., 1936, с. 256.

<sup>6</sup> М. Арнаудов. Любен Каравелов. С., 1964, с. 684.

| Последователност на изложението        | Саморазкриване чрез диалог и спор | Примери за приятелство | Враждебност |
|----------------------------------------|-----------------------------------|------------------------|-------------|
| Реална хронологическа последователност | 2                                 | 1                      | 3           |

## КАРАВЕЛОВ

| Последователност на изложението        | Лицемерно приятелство | Уверения за приятелство | Саморазкриване чрез диалог и свада | Враждебност | Помирение |
|----------------------------------------|-----------------------|-------------------------|------------------------------------|-------------|-----------|
| Реална хронологическа последователност | 1                     | 2                       | 3                                  | 4           | 5         |

В Гоголевата повест твърдението, че съществува приятелство, остава от началото до края на нивото на наивния разказвач. Това твърдение не се отнася само за ограничен период от време и напрежението, което поражда, е „извън-временно“ и стои в противоречие и с трите степени в развитието на мотива, като средната степен контрастира на предишната и следващата. Разместването между последователността на изложението и реалната хронологическа последователност създава още един източник на напрежение и в това многообразие от контрасти се корени комично-гротескното въздействие в разгръщането на мотива у Гогол.

При Каравелов обозначаването на приятелството е свързано с определен период. То е противопоставено на предишната и следващата степен, но доколкото последователността на изложението следва реалното темпорално развитие, развързката у Каравелов е логична. Напрежението спада и завършва на 5-ата степен с антиклимакс. Комично-ироничното въздействие в развоя на мотива у Каравелов се базира на сигурното ориентиране от страна на разказвача.

Ако проследим по-нататъшния развой на повестта, изниква въпросът, дали героите в „Българи от старо време“ подобно на Гоголевата повест за двамата Ивановци са в основата си еднакви характери — и тук веднага се установява, че хаджи Генчо и дядо Либен са два абсолютно противоположни характера, което личи и от подробните им биографии. Важно е да отбележим, че становището на разказвача (автора) е съвсем различно от това в Гоголевата повест, което от своя страна изтъква оригиналността на Каравеловата повест. Без съмнение Каравелов иска да представи своя дядо Либен като симпатичен, въпреки че му приписва редица недостатъци и слабости. Въпреки неговото своенравие и егоизъм, който може да се изроди в жестокост, по същество той е откровен и добросърдечен човек. Лицемерната и сметкаджийска същност на хаджи Генчо, напротив, няма смекчавачи черти. Моралната оценка на Каравелов е ясна и недвусмислена, развързката на драматичните събития се осъществява на плоскостта „добро — зло“. В Гоголевата „Повест за това, как Иван Иванович се скара с Иван Никифорович“ аплицирането на тези понятия върху двамата Ивановци би било немислимо, толкова празни са те в своето също така безсмислено и празно съществуване.

Различията в характеристиките, което в Гоголевата повест се основава върху различната им степен на вегетативност, у Каравелов има етична основа; тук двете лица преследват еднаква цел, брака между своите деца (в „Повест за това ...“ само едното лице — Иван Иванович — е активен в преследване на целта си),

но техните подтици се различават съществено помежду си: хаджи Генчо иска да постигне материална изгода за себе си, дядо Либен обаче има пред вид благополучието на рода си. Макар че двете спорещи страни, що се отнася до неискреността им, липсващ спект и самодоволство, не си остават дължници, читателят не може да не се съгласи с разказвача, когато той защитава дядо Либен с тези думи: „Може ли той да не подмамя хаджи Генча?“

*Изграждането на диалога* и следващият спор имат много допирни точки с Гоголевата повест; опитът да се води учтив разговор се изразява в обиди и взаимно критикуване. Заслужава да се отбележат съвсем оригиналните, актуални политически намеци от страна на Каравелов. И в тази връзка дядо Либен печели симпатии със своето възражение на хаджи Генчовото самохвалство за възможностите в Румъния и пренебрежителното му мнение за московците — завършекът на свадата с ругатните от устата на възмутения дядо Либен идва не като изненада (както е у Гогол), а като освобождение. За разлика от Гоголевата повест у Каравелов е постигнато непосредствено логическо развитие.

Паралел с Гогол трябва да открием и в обстоятелството, че една ругателна дума („гъсок“, респ. „ахмак“) е в същност решителният фактор за открития разрыв между двамата „приятели“ и че по-финият, „по-ученият“ обидено се отдръпва, макар че самият той преди това дълбоко е оскърбил своя противник (Иван Иванович казва на Иван Никифорович: „Вы. . . разносились так с своим ружем, как дурень с писаною торбою“, а хаджи Генчо нарича коня на дядо Либен „клепоуха свиня“). Както при Гогол следващото, явно по-леко ругателство („гъсок“, респ. „ахмак“) довежда до окончателното скъсване — деформация с комичен ефект. В същност както Иван Иванович, така и хаджи Генчо се чувствуват засегнати на болното си място: Иван Иванович с намека за незаконородените деца, а хаджи Генчо в своята наранена чест на „учен“ човек.

На формално-гротескната страна на спора съответствува следователно комично-ироничната оценка от страна на авторите. Дистанцията към героите според мен е по-ясна у Каравелов и поради това изходът на спора в „Българи от старо време“ за разлика от Гоголевата повест изглежда неизбежен.

*В опитите за помиряване*, както е известно, у Гогол *женският елемент* играе отрицателна роля. Със сплетните си и енергичната си намеса Агафя Федосеевна погръща за помиряването на двамата Ивановци. В „Българи от старо време“ обаче Либеница кара мъжа си да се помири с „приятеля“ си. Но нещата не остават при този първи спор. Чудовищните истории на женските клюки в Копривщица (копривщенските свахи) дават предпоставка за втория, решителния спор между дядо Либен и хаджи Генчо. Разтревожен от слухове, че Генчо бил в съюз с дявола, дядо Либен не е в подходящо настроение при следващото посещение на хаджи Генчо и не може да задоволи неговите кулинарни изисквания. Стига се до задълбочаване на противоречията и накрая до решително скъсване.

Погледнато композиционно, това комплициране на взаимоотношенията, причинено от женското вмешателство, отговаря на фаталната роля, която играва Агафя Федосеевна в Гоголевата повест за помиряването на двамата противници. На обосноваания от външен и вътрешен повод спор у Гогол у Каравелов съответствуват две разпри: в първото словесно сражение, което стига кулминационната си точка в ругатния „ахмак“, се разкриват взаимната липса на уважение и основните противоречия в нравите на героите — следователно се базира на вътрешен фактор. Второто конфронтиране разкрива външната причина: отказът на материална изгода (у Гогол — пушката, у Каравелов — насладата от виното).

Хаджи Генчовото писмо до дядо Либен е *документ*, който композиционно отговаря на жалбите на двамата Ивановци. Това писмо е дадено като жалба, която съдържа обвинителни точки:

1. Либен призовава дявола и с това гневи бога.
2. Скарал се е с него, хаджи Генчо, заради старото вино.
3. Съгрешил е чрез прекаленото си удоволствие от това вино.

Комичното въздействие на този документ се основава естествено на това, че всички обвинения могат да се отнесат точно така и за хаджи Генчо, както и за дяло Либен, и че писмото, което уж трябва да отвори път за помирение, в същност допринася за задълбочаване на конфликта, а не за помирение. Паралелът с Гогол тук се корени в извънредното себенадценяване на героите и липсващите пропорции. Към това трябва да се прибави и стилистичната дискрепанция между съдържание и форма, която и в двете произведения има огромно комично въздействие. Докато Гогол пародира сложния канцеларски език, Каравелов използва изопачен библейски език, който навярно е един типичен за времето белег за културното равнище на българското село.

По-нататъшното развитие на мотива у Каравелов се усложнява чрез впитане на един нов мотив. Трагично развилата се любовна история между Лила и Павлин на фона на враждата между бащите им наподобява мотива на Ромео и Жулиета; при Каравелов обаче се стига до щастлива развръзка.

Процесът на хаджи Генчо срещу Павлин (когото Генчо обвинява в груба кражба) не е директна разпра между Генчо и Либен; той може да се разглежда по-скоро като акт на отмъщение. Неговата функция отговаря по-скоро на враждебните действия между двамата Ивановци, които предшествуват процеса в Гоголевата повест. Същото важи и за отвлечането на Лила от манастира, извършено от дяло Либен. Тук не става дума, както в Гоголевата повест, само за смешни съседски щети, а за далеч стигащи решения и действия, в които една-та партия се оказва по-разумна, тя излиза победителка и с това се слага край на тази история и се стига до щастлива развръзка на „драмата“.

*Завършекът* — пълното помирение на противниците, няма чертите на Гоголевата повест, той е ръководен изцяло от дидактичното намерение на Каравелов. Справедливостта е удовлетворена и доброто тържествува. Наистина епилогът наподобява въздишката у Гогол:

„Такава е човеческата натура! Хората заборава̀т всичко, даже и угризение-то на своята собствена съвест.“

Може би писателят с това е искал да редуцира края. Но стрелата, отправена срещу хаджи Генчовата личност, не улучва целта си, защото при него не можем дори да си представим нещо, което би наподобявало угризения на съвестта. Насочен само към личността на хаджи Генчо, епилогът не успява да постигне обобщаващо звучене.

Очевидната прилика на тази морална въздишка с Гоголевия епилог: „Скучно на зтом свете, господа!“ е само формална и няма обобщаващо значение.

Ако въпреки толкова допирни точки в разгръщането на мотива у Гогол и у Каравелов стигаме до тъй различни изводи, причината трябва да се търси преди всичко в обстоятелството, че *мотивът за псевдоприятелството* в „Българи от старо време“ изпълнява *съвсем друга функция*, отколкото в Гоголевата повест за двамата Ивановци. В Гоголевата повест мотивът и темата се покриват<sup>7</sup> — главните герои са представени като пародии на хора с оглед изконната им природа и значение, тъй като те са продукт на една „пошла среда“, която, както се изразява Г.А. Гуковски: „... може да осакати не само даден човек, но и всеки човек. . . и човечеството като общо явление“<sup>8</sup>.

<sup>7</sup> V. Wilpert. Sachwörterbuch der Literatur. Stuttgart, 1969. Дефиниция на „мотив“: структурно единство като типична ситуация, натоварена с определено значение.

<sup>8</sup> Г. А. Гуковски и. Реализм Гоголя. М. — Л., 1959, с. 99.

Според мен в „Българи от старо време“ липсва индивидуална тема, отговаряща на мотива за псевдоприятелството. Както се посочи в частта за постройката на повестта, „Българи от старо време“ в композиционно и повествователно отношение не е единно произведение, а се състои от следните три главни части:

А. Портрет на един закостенял в представите си и ненавиждан от учениците си учител.

Б. Възхвала на копривщенската природа, на красотата на българската жена, описание на българските нрави и обичаи, свързани по-специално с годеж и сватба.

В. Любовната драма между Лила и Павлин.

На тези три части съответствуват три различни теми, а именно:  
към дял А — въображаемата ученост и вредата, която може да нанесе, когато се злоупотреби с нея;

към дял Б — стойността на отечеството и на националната култура;

към дял В — борбата между поколенията, като се подчертава и критикува потиснатото положение на жената (не само Лила, но и Генчовица, и Либеница са напълно безправни).

Конфликтът между бащите, т. е. мотивът за псевдоприятелството, има за цел да покаже безправното положение на младата генерация. С други думи — за разлика от Гогол, — мотивът тук има изключително композиционна функция.

### *Диспаратни елементи у Гогол*

Диспаратният елемент е една от най-важните характерни черти на Гоголевата поезика. Той намира израз в най-малките езикови единици — например в думата „даже“, за да поеме в синтагмите и целите изречения дълбоко идейна значимост. Това е едно от средствата, чрез които Гогол постига комичен, често и гротесков ефект — и не бива да ни изненадва, че и други автори са се опитвали да използват това стилистично средство в свои хумористични творби.

В тази връзка е важно да се направи разлика между двете функции на гротескния елемент у Гогол, както е изтъкнал това Ханс Гюнтер в книгата си „Гротескното у Гогол“:<sup>9</sup> формалната, игралната (*spielerisch*) и сатиричната, изразена само чрез подтекста, от съдържанието и значимостта на самата творба.

Въз основа на намерените у Каравелов и Вазов диспаратни елементи аз избрах за сравнителното си проучване две групи от този комплексен сектор на Гоголевата поезика, а именно:

#### *алогизъм и семантичната инконгруенция*

Понятието алогизъм е създадено от Александър Слонимски — той е описал неговите разнообразни форми в книгата си „Техника комического у Гоголя“. Третираната в настоящата статия форма на алогизъм отговаря на типа алогизъм, обозначена от А. Слонимски като *komizm neskladicy*, който той дефинира по следния начин:

„Комично размесване на семантичните редове при построяване на фразата — неотговарящо на синтактичното и смислово движение на речта и при нецелесъобразна употреба на думите.“<sup>10</sup>

Въз основа на материала, който съм извлякла от трите сравнени помежду им повести, алогизмите могат да се разделят на три главни групи:

<sup>9</sup> Hans Günther. Das Groteske bei Gogol. Formen und Funktionen. Slavistische Beiträge, Band 34. München, 1968.

<sup>10</sup> А. Слонимский. Техника комического у Гоголя, 1923. Brown University Slavic Reprint II, 1969, с. 43.

*чисти алогизми*: състоящи се от граматически коректни съставни части (изречения), които нямат семантична връзка;

*псевдоалогизми*: чиято първа част навежда за известна логическа последователност, която обаче не се подкрепя от втората част (фалшива каузална връзка) и

*контрастни алогизми*: чиято втора част анулира твърдението на първата част и я обръща в нейната противоположност.

*Примери от повестта на Гогол:*

стр. *Чисти алогизми*

392 Несмотря на большую приязнь, эти редкие друзья не совсем были сходни между собою.

427 Несмотря что его шелкали по носу, был довольно хитрый человек.

*Псевдоалогизми*

389 Прекрасный человек Иван Иванович! Какой у него дом. . .

390 " " " " "Он очень любит дыни.

390 " " " " "Его знает. . .

391 Очень хороший также человек Иван Никифорович. Его двор возле двора Ивана Ивановича.

393 Иван Иванович несколько боязливой характера. У Ивана Никифоровича, напротив того, шаровары в таких широких складках. . .

393 Несмотря на некоторые несходства, как Иван Иванович, так и Иван Никифорович прекрасные люди.

405 И несмотря, что нос Ивана Никифоровича был несколько похож на сливу, однакож она схватила его за этот нос.

426 Антон Прокофьевич был совершенный добродетельный человек во всем знании этого слова: даст ли кто из почетных людей в Миргороде платок за шею или исподнее — он благодарит; шелкнет ли его кто слегка в нос, он и тогда благодарит.

*Контрастни алогизми*

390 А какой богомольный человек Иван Иванович — и веднага след това твърдение следва описание на жестокостта и безсърдечие на Иван Иванович към просящите.

*Липсваща граматическа връзка на логически зависимости:*

390 Детей у него не было. У Гапки есть дети. . .

(Посочените страници са по изданието Н. В. Гоголь. Сочинения в двух томах. М., 1965, т. I).

Ако сравним руския текст с българския (на Каравелов и Вазов), ще установим, че *чисти алогизми* има само у Гогол. Никой от двамата български автори не е дръзнал да наруши езиковите норми до такава степен. Чистите алогизми у Гогол са съвсем гротескови; не може да се установи никаква връзка между семантичните нива, които тук се пресичат.

Под понятието „семантична инконгруенция“ са подбрани примери от изречения и части от изречения, които — често във форма на изброявания — свързват обекти от различни семантични нива, предимно с пейоративно въздействие: стр. *Примери у Гогол*

394 коморы, двор, кур. . .

птицы, строение, амбары. . .

396 Индейские голуби. . . корки арбузов и дынь. . . *зелень*. . . изломанное колесо. . . или валявшийся мальчишка. . .

405 Агафия Федосеевна носила на голове чепец, три бородавки и кофейный капот.

405 Она сплетничала, и ела варенные бураки по утрам, и отлично хорошо ругалась. . .

- 406 прелестъ ночи: звезди, тишина... лай собак, влюбленный пономарь...  
 407 плетень: на нем вьется хмель... висят горшки... подсолнечник... мак...  
 тиквы... убран напляденного плахотою, или сорочкою, или шароварами.  
 422 Сапоги он смазывал дегтем, носил по три пера за ухом... съедал за одним  
 разом девять пирогов, а десятый клал в карман, и в один гербовый лист  
 только уписывал всякой ябеды...  
 424 (описанието на „асамблеята“, в което са поставени на една линия каляските,  
 имената на дамите и външният им вид).  
 425 ...они говорили... о погоде, о собаках, о пшенице, о чепках, о жеребцах.  
 389 ...бекеша и исподнее.  
 426 ...платок на шею или исподнее.

Вариабилността на понятиите нива е доста голяма. Може да става дума за контраст между живо и мъртво, между физическо и духовно, между прозаично и поетично, между материално и психическо, съществено и несъществено. Антирезисното въздействие не е винаги еднакво силно, разбира се, — например при изображение на селски пейзаж, смесичата от най-различни понятия и обекти довежда до много жива и реалистична картина (с. 394, 396, 406, 407 и 408).

Дифузността на разговорите на жителите на Миргород се възприема като реалистично изграден и типичен феномен, въпреки че се характеризира с липса на истински значим езиков материал. Противоположност на това откриваме само в отделни моменти от обрисовката на Агафя Федосеевна (с. 405) и на писаря (с. 422), които предизвикват такива скокове на мисълта, че въздействуват крайно гротескно. Гюнтер е на мнение, че диспаратните елементи в „Повест за това...“ имат до голяма степен „игрална“ функция, но все пак той добавя: „Но тъкмо там може да се установи, че тези художествени похвати служат за пародирание на господстващите алогични отношения в изобразявания марионетен свят. Паралелното сближаване на несъвместими неща, създаването на безсмислени взаимоотношения и обратни каузални връзки допринасят за разобличаване марионетната същност на фигурите.“<sup>11</sup>

### *Диспаратни елементи у Каравелов*

*Алогизми, примери:*

стр. *Псевдоалогизми:*

- 179 Х. Генчо на всичко е готов да ти отговори, защото е жива душа и пъргаво сърце... не е напразно гълтал просеникът!  
 184 Х. Генчо е добрейше същество. Той не пропуска ни една сватба.  
 185 Х. Генчо е голям оракул (но сведенията, които следват непосредствено, абсолютно не доказват това).

*Контрастни алогизми:*

- 179 Х. Генчо... много учен и разумен... (веднага следва разказът за „тарторите“, който е напълно в разрез с твърдението за учеността му).  
 183 Х. Генчо се облича някакси по-гиздаво (веднага следва описанието на шалварите му — което опровергава твърдението).  
 188 Но да не помислите, че той прави всичко това от скъперничество... (последвано от примери, от които следва обратното на твърдението в първата част).

*Семантична инконгруенция:*

- 188 ...колко различни — и дървени, и хартиени, и даже гнилени — кутийки.  
 219 И така у дяда Либена и конете, и петлите, и патките, и снахите, и децата трябва да са хубавички.

(Посочените страници са по изданието Любен Каравелов. Събрани сочинения в девет тома. С., 1965, т. I)

<sup>11</sup> Günther. Op. cit., с. 267.

В „Българи от старо време“ диспаратният елемент е застъпен в много по-малка степен, отколкото в „Повест за това. . .“ — а и там, където го откриваме, силата на противоположностите е силно редуцирана. Да сравним например следните паралелни конструкции:

У Гогол: „Прекрасний человек Иван Иванович! Какой у него дом!“

У Каравелов: „Хаджи Генчо е добрейше същество. Той не пропуска ни една сватба. . .“

В двата случая се касае за фалшива каузална конструкция, тъй като нито хубавата къща на Иван Иванович, нито честото участие на хаджи Генчо в сватби предполагат, че нашите герои са добри хора. Но Гоголевият алогизъм е изострен от дисонанса между двете понятийни нива — човешкото и материалното.

За Каравелов е характерно, че той не построява своите алогизми с едно или няколко изречения, а разгръща втората част във вид на цял анекдот. Това понижава непосредствено „игралния“ ефект на комизма за сметка на сатиричното въздействие.

Каравеловите алогизми отразяват несбъднати надежди, безсъдържателни или директно контрастни причинни взаимоотношения. Може да се каже, че до известна степен те произлизат от неверния доказателствен материал на разказвача или от неговото съзнателно премълчаване на истинското положение. От този зрителен ъгъл цялата първа глава на „Българи от старо време“ може да се разглежда като един цялостен алогизъм, който се състои от изброяване на забележителните качества на хаджи Генчо, от една страна, и тяхното анулиране — от друга. За да бъде съвсем сигурен, че читателят е разбрал добре тази ситуация, разказвачът завършва портрета на хаджи Генчо с изброяване на неговите отрицателни качества, които му се приписват от „трето лице“. Още с началото си: „Ако да оставим настрана всичките достойнства на правдолюбивия и достойния наш хаджи Генчо. . .“ този абзац е несъвместим с предишния текст и прекалената, патетичната възхвала на хаджи Генчо като достоен и правдолюбив стои в рязка противоположност с трезвото посочване на неговите действителни качества и превръща иронията в сарказъм.

В сравнение с Гогол у Каравелов може да се говори по-скоро за „скрити“ алогизми с иронична функция. От изречението „В черкова хаджи Генчо ходи всеки ден“ би могло да се извади заключение, че хаджи Генчо е набожен човек. Но действителната причина да посещава така често църквата в същност е службата му, т. е. източникът му на доходи. Формално тук не се натъкваме на ясен алогизъм, защото твърдението за набожността е само имплицитно. В своята функция целият този пасаж наподобява съответния пасаж у Гогол, където става дума за мнимата набожност на Иван Иванович; там се казва „А какой богомольный человек Иван Иванович“ и веднага следва епизодът с просяците пред църквата, който разкрива тъкмо обратното на това, което се твърди по-горе.

Примерите на *семантична инконгруенция* у Каравелов са съвсем малко, но можем да приведем един много удачен пример:

„Господи боже мой, колко различни — и дървени, и хартиени, и даже гнилни кутийки. . .“ и то много характерен, защото е построен с помощта на типични Гоголеви стилистични средства: патетично възклицание с призоваване на бога, преувеличение, постигнато с думите „колко“ и „даже“<sup>12</sup>; употребата на редица прилагателни и причастия с еднакви суфикси (вж. също с. 180: „... продадени, препродадени и изпродадени. . .“; с. 190: „... всичко е в нещо обвиеено, облечено, обвезано, турено“).

Вторият пример на инконгруенция, който изравнява единици от животинския и човешкия свят, съдържа по-слаб гротескен ефект, отколкото в Гоголевия текст,

<sup>12</sup> И. М а н д е л ь ш т а м. О характере гоголевского стиля. Желсингфорс, 1902, с.317—318

тъй като съчетаването на тези инконгруентни величини се обединява от общия знаменател „хубавички“ и чрез това пейоративният нюанс се намалява.

Подобни смешни, но не диспаратни изброявания намираме например на с. 188, където „гвачката“ (дъвката) е най-високата точка при изброяването на различни плодове и подправки, които хаджи Генчо пази за своите „клиенти“. И тук контрастът се изтъква чрез едно „даже“, но аз мисля, че комичното въздействие тук се дължи повече на изключителността на предмета, отколкото на контраста му с другите споменати неща. Изброяването на инструментите на с. 190 е монотонно и еднообразно и въздейства комично посредством приписваната му важност. Това също може да се счита като Гоголев похват, но вече от друг тип.

Още Любомир Андрейчин е посочил, че Каравеловите изброявания са по правило еднозначни и без градация.<sup>13</sup> Не мога да преодолеем обаче впечатлението си, че тук Каравелов, който е под силното влияние на Гогол, е пропуснал да забележи, че дори в своите привидно най-монотонни изброявания Гогол в същност никога не е монотонен и еднообразен, защото той винаги включва някаква дребна подробност, която разкрива извънредно силен контраст спрямо другия материал.

Диспаратният елемент не може да се характеризира като изрично Каравелов елемент. Този Гоголев стилистичен похват е оставил само слаби следи в „равните“ изброявания и алогизми в повестта на Каравелов. По своето естество те разкриват изключително сатирична функция — без силния комично-гротесков контраст, характерен за Гоголевия текст, и без „игралната“ им функция.

#### *Диспаратни елементи у Вазов*

Докато Каравелов проявява известна резервираност или невъзприемчивост към диспаратните стилистични средства на Гогол, Вазов е съумял да използва възможностите на удивителната игра с инконгруентни величини. При Вазов решително можем да говорим както за „игралната“, така и за сатиричната функция на алогичните елементи, така характерни за Гогол.

*Алогизми в „Митрофан и Дормидолски“*

*Псевдоалогизми:*

*Но тая чувствителност не бъркаше ни най-малко на Дакито да расте на шир и дебелина.*

- 58 Три министерства се бяха променили и Дакито беше си останал либерал.  
60 Възпоминанията за това историческо минало... му даваха постоянно право да се оплаква от настоящото си незавидно положение...  
61 Тия малки размислия и недоразумения... никак не пречеха... да бъдат примерни приятели.  
58 Постоянното стремление на тялото му да тлъстее беше парализирало способността на ума му да мисли...  
70 Не че не знаеше етикетите и правилата на благоприличието! Боже мой, в Бесарабия беше живял!  
72 Във възродителна България... гдето има свободно слово...

*Контрастни алогизми*

(брада) Гъста, дълга, сплъстена, непроницаема, тя даваше приятна симетрия на лицето му.

Докато Гоголевите алогизми са предимно гротескни, Вазов се придържа на нивото на възможното и граматически неправилни конструкции не съм откри-

<sup>13</sup> Л. Андрейчин. Език и стил на Любен Каравелов. — Год. Соф. унив., 1949—1950, кн. 4, т. 46, с. 102.

на у него. Рядко се случва да видим у Вазовите алогизми категорично пресича-  
ле на различни семантични нива, както е в следния пример:

„Но тая чувствителност не бъркаше ни най-малко на Дакито да расте на шир  
и дебелина.“

Неговите алогизми водят началото си от находчивата наблюдателност на  
интелектуалеца. В някои случаи като че ли спазването на строг синтаксис и ед-  
накво семантично ниво изключва понятието алогизъм, но излиза обратното,  
както е в следното изречение:

„Тия малки размисли и недоразумения... никак не пречеа... да бъдат  
примерни приятели.“

Усеянето на алогизма в тази конструкция става най-напред в съзнанието  
на читателя, който е ориентиран във фактическите съотношения, следователно  
алогическата връзка се крие в поведението на разказвача: разказвачът не е искрен,  
което се долавя и от употребата на хиперболата и литотата („малки“ — „никак“ —  
„примерни“). Защото това е тъкмо несъвместимостта, която пречи на Дакито и  
дядо Иван да бъдат истински приятели и цитираното твърдение се възприема  
като алогично.

Много ефектен и оригинален е политико-актуалният откъс от Вазови алогиз-  
ми в „Митрофан и Дормидолски“:

„Три министерства се бяха вече променили и Дакито беше си останал либе-  
рал.“

Алогичното и привидно неочаквано твърдение, че Дакито *не* е сменил пар-  
тията си паралелно със смяната на правителството, е груб намек към карьеристи-  
те, които както в Княжеството, така и в Автономията много бързо и безскрупул-  
но сменят становищата и партията си само и само да останат или да дойдат на  
власт. В големия си роман „Нова земя“ (1896) Вазов не става само при намеци-  
те. Тук той дава една широка панорама на партийнополитическото положение  
в Княжеството и в Автономията, както се нарича Румелия. Един от главните  
герои в този роман характеризира тогавашния български политик по следния  
начин:

„Политик е човек, който има силно желание да се докопа до благата на вла-  
стта... и за да постигне тая си цел, експлоатира знамена, идеи, чувства, прин-  
ципи, идеали.“<sup>14</sup>

Имаме основание да смятаме, че това становище се е споделяло и от Вазов.  
Друга страна на политическия живот, именно липсващата политическа зрелост  
у обикновения българин и неговите още смътни представи за новите му граждан-  
ски права, е окарикатурена в следващия алогизъм, който произлиза от една си-  
туация, където пердашат едно хлапе заради кражба. Тук дядо Иван се намесва  
в епизода, като се мотивира по следния начин:

„Спри ти, грубий! Как смееш? Във възродителната България... гдето има  
свободно слово!“

За читателя самото събитие и реакцията на дядо Иван нямат пряка логическа  
връзка. Само в обърканите представи на дядо Иван за променените правови норми  
след Освобождението може да възникне такава връзка. Подобна смислова де-  
формация има и в следния пасаж:

„Не че не знаеше етикетите и правилата на благоприличието! Боже мой, в Беса-  
рабия беше живял!“

Тук в алогична конструкция се пародира прекомерното самочувствие и  
чувството за превъзходство от страна на българите, живели в чужбина и завър-  
нали се след Освобождението.

<sup>14</sup> Иван Вазов. Събрани съчинения. Т. 13, с. 412—413.

Докато алогизмите в Гоголевата повест се появяват директно при повествованието, в „Митрофан и Дормидолски“ те са резултат предимно от несъгласувано с разума поведение или несъгласувана с разума аргументация на лицата, чийто алогичен характер се разкрива едва в съзнанието на читателя. Чудноватата сила на този вид алогизми предполага в повечето случаи подробно познаване на господстващите по времето на Вазов социални и политически взаимоотношения.

Свързаното с Гоголевите алогизми окарикуатуряване на неговите герои се придържа буквално във външните белези на лицата, докато Вазов в своите алогизми засяга директно духовната сфера на своите герои. И докато у Гогол посредством алогизмите се постига едно трайно анулиране на духовните стойности, които са приписвани на героите, Вазов разобличава своите герои в конфронтацията им с актуалните задачи и проблеми, които им поставя времето и които те не са в състояние да решат. Интересно е, че и у двамата автори изображението на мнимото приятелство може да се разглежда като един единствен алогизъм: положителните твърдения, от една страна, и безсъдържателните или противоречиви доказателства, от друга страна, са *несъвместими*.

В „Митрофан и Дормидолски“ откриваме дълбоко познаване на Гоголевия метод, който Вазов е усвоил до най-малки подробности и е съумял така да го приложи, че е създал напълно *оригинална и актуална* за времето си творба, която изключва понятия като заимствуване и плагиатство.

*Алогизми в „Чичовци“:*

стр. *Псевдоалогизми:*

194 ... не беше никак развратен човек, той говееше в сряда и петък, носеше шарени чорапи... рано си лягаше...

194 А как нежно Варлаам обичаше жена си! Как страстно-чувствително говореше за нея! „Тя ми свари фасулева чорба...“ или „децата са отишли да навадят краставиците, а пък аз...“

195 ... той беше много умен човек (след което следва пример, който абсолютно нищо не доказва в тази насока).

246 Дядо поп Ставри беше твърде строг свещеник... прекъсваше грубо херувикото... кадеше из всички ъгли на черквата... избърборваше грубо: „Поклони се, магаре!“

*Контрастни алогизми:*

198 Селямсъзът беше твърде добър баща в къщата си и всяка вечер обичаше да бие най-гласовитите от децата си... да дразни бащинското самолюбие на Варлаам...

212 Освен това И. Йотата беше бърбица, сплетник, дръзновен и блажеше през коледните пости... но това не му бъркаше да мрази ужасно патриката и простациите като Варлаама.

(Страниците, посочени в „Чичовци“, са по изданието Иван Вазов. Събрани съчинения в девет тома. Т. V, С. 1956).

Алогизмите в „Чичовци“ по форма и функция напомнят Каравеловите. В повечето случаи те се отнасят към човешка качества, които са анулирани от противоречиви или направо липсващи „доказателства“. Когато се говори за Варлаам например, липсата на порочни черти в неговия образ се обосновава от редица диспаратни елементи, чиято дивергенция по своето семантично равнище води до известно редуциране (например „говееше... носеше шарени чорапи“...).

Както е случаят с повечето алогизми в „Българи от старо време“, в „Чичовци“ те често се разширяват с анекдотични примери, илюстриращи изказвания или диалози и по този начин героите сами се изобличават (с. 194, 195).

В сравнение с „Митрофан и Дормидолски“ алогизмите в „Чичовци“ не притежават същата елегантна шлифовка и не са така непосредствено комични. Иро-

нята взима връх, въпреки че в повечето случаи може да се определи като добродушна.

*Семантична инконгруенция у Вазов*

стр. В „Митрофан и Дормидолски“:

- 57 Всичко в неговата персона беше пълно, валчесто, кръгло, гладко и спокойно, като широка съвест.
- 58 като се нагледал на дърветата, на дамите, на левообразното чудовище на княжеския палат. . .
- 70 Такива две противоположни натури, такива две различни глави. . .  
В „Чичовци“
- 194 смирен, целомъдрен и гайтанджия. . .  
Варлаам Копринарката не беше никак развратен човек; той говееше. . . носеше шарени чорапи. . . рано си лягаше и ставаше, не пиеше ни вино, ни тютюн, беше левичар, в черква ходеше редовно, в кафене — рядко, на съдилище — отнюд, ако не смятаме разправията му за капчуга със съседа Иван Селямсъза, с когото се влачеха по кадии от много години. . .
- 195 Но освен чилиндрическият ален фес, останал от първия период на царуването на султан Меджид. . . И. К. имаше друго отличително нещо: той беше много умен човек.
- 196 . . . бърбят мирно за това и онова, за политиката, за кокошките или за преждата, или за луната.
- 205 (свирише на флаута). При това, Мирончо беше на 44 години, хубавелек, песнопоец, ерген и страшно обичаше тъпаните и възточния въпрос.
- 211 Иванчо Йотата не е нещо, а човече дребно, сивооко, с четиняста коса и мустачки, с исполински нос и с голямо честолюбие.
- 222 Разговорът, зафанат по повод на коня на Ивана Болашъка, се беше обърнал на прение по правопописание. . .
- 223 кафеждията, по природа голям гонител на Йотата и на мухите.
- 246 Имаше множество деца, хайдутски мустаци и прекрасен глас. . .
- 255 Павлаки. . . той имаше дебело, угоеничко лице, кехлибарено цигаре и твърде мътно понятие за съвестта. . .

Както се вижда от горепосочените извадки, двете повести на Вазов се различават както по обема, така и по вида на семантично инконгруентните части на изречението. В „Митрофан и Дормидолски“ открих малко примери, единият от които има политически нюанс: съпоставят се дървета, дами и левообразни чудовища пред княжеския палат — тази съпоставка може да се схване като израз на отрицателно отношение към Александър Батенберг, който заради потъпкването на българската конституция и преврата от 27 април 1881 г. е силно критикуван от Вазов в неговии писма и вестникарски статии от онова време.

В „Чичовци“, напротив, — инконгруентните единици са съществен елемент в характеристиката на героите и що се отнася до богатството на фантазията и куриозността, Вазов съвсем не отстъпва на Гогол. Изображението или по-скоро карикатурата на Варлаам, която е изградена и посредством други Гоголеви похвати (например възклицания, алогизми и др.), е до дъно проникната от диспаратни пластове, които навлизат и в областта на граматиката, както е в следния случай:

„ . . . смирен, целомъдрен, женен и гайтанджия ,  
където се изравняват синтактично две качествени прилагателни с едно релативно и с едно съществително. Богато фантазните комбинации са отправени към добродушния смях на читателя; тук семантичната инконгруенция изпълнява преди всичко „игрално-формална“ функция. При това Вазов се грижи за точен локален колорит: пьстротата на турското облекло, навиците и провинциалните форми на живот в годините малко преди Освобождението и особено място

е отделено на културно-историческия и политическия фон на събитията. Инконгруентните обекти на разговорите обхващат както домашното, за което героите могат да дадат своята оценка (например тъпани, кокошки, прежда, коне), така и по-сложни въпроси, каквито са политиката, луната, правосиът. Тук гротескната техника в изграждането на диспаратните единици позволява да се види неспособността на провинциалистите да осъзнаят перспективите на собственото си положение. Това е направено по изрично добродушен и симпатичен начин и само рядко се използват антипатията и иронията, както е в следния случай:

„Имаше (попът) множество деца, хайдутски мустаци и прекрасен глас, особено в големи празници, когато се случеха чорбаджии да имат ден.“

Или за чорбаджи Павлаки:

„Той имаше дебело, угоеничко лице, кехлибарено цигаре и твърде мътно понятие за съвестта.“

Вазов е съумял да доразвие този Гоголев похват и да го използва за собствени цели.

*Превод от немски: М. Блажева*